

УДК- 167.7

В.МЕЛЬНИК

ФІЛОСОФІЯ ТЕХНІКИ В СТРУКТУРІ ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

Техніка, технічна діяльність стали предметом філософсько-світоглядного аналізу, як відомо, не нині. Ще 1877 р. Е.Капп вперше ввів поняття “філософія техніки”, обґрунтувавши правомірність філософського дослідження феномена техніки. Продовженням розробки цієї проблематики в першій чверті ХХ ст. були, передусім праці Ф.Дессауера, П.Енгельмейєра та ін. За останні два десятиріччя філософія техніки як нова і сформована галузь філософського знання заявила про себе на повний голос.

Формування філософії техніки є своєрідним виявом занепокоєння західного світу долею цивілізації, необхідністю збереження культурних здобутків та визнання місця і ролі техніки, технічного загалом у виникненні, механізмах розвитку і вже не поодиноким виявам деградаційних явищ у європейській цивілізації.

Дедалі очевиднішими є суперечності, неспіврозмірності між культурними цінностями, традиціями духовного життя й досягненнями технічного розвитку, дедалі глибшає стає прірва між культурним поступом і технологічними змінами, які сама людина принесла у цей світ. Формується особливий тип суспільної організації — техногенний.

Цінності технічної культури, для якої діяльнісно-активний ідеал ставлення людини до природи, загалом предметно-перетворювальна діяльність є вищим, самодостатнім орієнтиром, задають новий вектор розвитку традиційним суспільствам. Нові ідеали й норми суспільного розвитку, що формуються в процесі техногенних змін, не завжди збігаються, “резонують” з усталеними, традиційно визнаними цінностями етнонаціональних культур.

Нині як ніколи, набуває особливої гостроти проблема взаємодії двох культур — культури етнонаціональної, іманентно властивої й нашому народові, що вирізняє його з-поміж інших, робить таким, яким він є, з втратою чого трансформується у кількісно-вимірну безлику сутність — населення, і техногенної складової культури. Якщо перша - це своєрідний позитивно-консервативний чинник розвитку суспільства, то природа техногенних здобутків значно складніша, їх взаємодія з етнонаціональними чинниками культури ще не вивчена.

Наявність обох названих тенденцій у розвитку всіх складних систем, до яких належить і суспільство, є, напевно, загальноновизначною нормою. Сутність життя, як зазначав, зокрема, М.Гайдеггер, немислима без

можливості, потенції до зростання. Але й зростання неможливе, якщо незабезпечений основний склад, його стабільність, постійність. Система, що не оновлюється, приречена на деструкцію (класичним прикладом цього став розпад СРСР), а інновація, що не забезпечує зберігання інваріантної основи, вже є такою деструкцією [2;154]. Саме тому логічне припущення, що національна аутентичність, власне українське етнокультурне “начало”, має стати визначальною умовою, на якому “наростає” технологічний поступ, технокультурні здобутки.

Цілком природно, що в такому контексті на особливу увагу заслуговує дослідження технології, техніки у взаємозв’язку з феноменом культури, аналіз їхньої діалектики з позиції буття суспільної форми практики, а також з’ясування сутності технології як особливої форми суспільно-історичної реальності, що репрезентує предметне поле буття сутнісних сил суспільної людини і виконує роль безпосередньої, створеної людиною матеріальної основи її життєдіяльності. Необхідно виявити і з’ясувати не тільки сутність техніки, технічного загалом, а й закономірності та межі технічної діяльності. Іншими словами, проблема полягає в розв’язанні питання про власне людські виміри технічного феномена, гуманістичні імперативи технічного розвитку. Для відповіді на ці питання, що за суттю є фундаментальними в колі проблем філософії техніки, необхідно подолати обмеженість поверхово-схематизованих підходів до техніки як чогось зовнішнього для людини та її діяльності, мати на увазі, що нині техніка нерідко є визначальним фактором розв’язання не тільки соціально-економічних, екологічних, а й політичних, суто наукових та інших проблем.

Яка відправна основа в дослідженні проблеми сутності технічного і гуманізації технічної діяльності? На нашу думку, у визнанні факту, що за суттю людина — це технік, творець. Їй властива, атрибутивно притаманна здатність формувати цілі, ідеї та реалізувати, матеріалізувати їх у предметні структури своєї практичної діяльності.

Принципово важливе у розумінні техніки, технології (і загалом феномена технічного) визнання постійно зростаючої технізації людської діяльності як цілком закономірного явища, оскільки технологічний аспект прогресу суспільства є його атрибутом. Технологія виражає об’єктивно-предметний спосіб людської діяльності, а загалом технічне як таке становить сутнісний бік будь-якої діяльності.

Для ранніх етапів людської історії характерний значний збіг спрямованості, інтенсивності, масштабності змін, що відбувалися в елементах системи “людина-природа”. Зміни в природі й людська діяльність загалом узгоджувалися, тобто були не тільки не суперечливими, й

взаємодоповнюючими. З появою масової механічної техніки, значним зростанням масштабів виробничої активності людей даються взнаки порушення часто глобального і незворотного характеру як у природних екосистемах, так і в самій людині - виявляються ознаки можливості втрати нею деяких рис своєї аутентичності. Людина, "народжуючись" такою вирізняючись із біологічного світу, є носієм гармонійного зв'язку із самою собою та природою. Власне в такому аспекті моральне як таке не є щось протилежне матеріальному, предметно-перетворювальному, а існує як оптимізуючий імператив, своєрідний засіб розвитку людини у світі природи і самої природи. Саме цього власне і покликана здатність людини творити штучне, вміння створювати речі, яких не існує в природі — те, що стародавні греки називали "техне" (мистецтво, майстерність, уміння). З часом у процесі розвитку пізнавальної діяльності та удосконаленням засобів перетворюючої діяльності людини людство губить Природою, дану Гармонію.

Як відомо, світ відтворюється у свідомості людини не лише як сукупність об'єктивних його властивостей і взаємозв'язків, а водночас і як буття усвідомленої менш шляхів її досягнення, результатів діяльності. Саме перехід, трансформовання законів природи у факт свідомості здійснюється в практичній діяльності людини. На практиці закони природи набувають предметного характеру, виступають засобом реалізації людської менш визначають матеріальні властивості діяльності. Іншими словами, у сфері практики закони природи за своєю суттю стають технологічними, оскільки визначають алгоритм, правила покладання та реалізації соціально-визначеної менш. Технологія як засіб духовного, практичного освоєння світу іманентно втілює здатність людини діяти відповідно до мети та пізнаних (освоєних) законів природи і практики.

Важливо наголосити: у створюваних предметних структурах практики опредметнюються і закони природи, і соціальні сутності. Техніка не тільки (і не стільки) опредметнено виражає міру людського оволодіння силами природи, а й представляє в реальному, матеріалізованому, предметно-перетворювальному вигляді конкретно-історичну мету суспільства, буття суспільної сутності людини. Соціальність — не просто зовнішньо-функціональна характеристика техніки, форма, в якій відтворюється природний матеріал. Саме вона і є визначальним внутрішнім виміром техніки, невід'ємним атрибутом її сутності [7]. Логічним є висновок, що джерело її розвитку - в суперечностях між суспільною потребою у певному технічному ефекті та неможливістю існуючими зразками техніки його досягти.

Отже, технологія як об'єктивно-предметний спосіб діяльності є атрибутивно необхідною ознакою своєрідної суспільної форми освоєння сил

і речовини природи відповідно до потреб людини. Людство не просто “хоче” — воно “приречене” розвиватися через технічне як універсальну його здатність. “Технічне — не просто сутнісна сила людини, а сутність сутнісних сил як сил. Технічне — дім людського буття, об’єктивно-предметний спосіб розвитку суспільної сутності і творчих потенцій людини” [4; 51].

Технологічна, предметно-перетворювальна діяльність набула на зламі тисячоліть таких масштабів, що кількісно стала співмірною з геологічними процесами Землі. Оскільки у технічне - це не тільки засіб розв’язання життєво важливих проблем, а й реальна загроза людству, то цілком природним й обґрунтованим є непокоєння у перспективами науково-технічного прогресу. М.Бердяєв слушно зазначив: “Ми стоїмо перед основним парадоксом: без техніки неможлива культура, з нею пов’язане саме виникнення культури, повна перемога техніки в культурі, вступ до технічної епохи веде до загибелі” [1;38]. Наступний і, напевно, останній крок на шляху самознищення людства — це втрата людиною ідеалу, сенсу свого буття.

Йдеться не тільки про технізацію різних сфер життєдіяльності як самоцілів, коли технологія, техніка із засобу досягнення мети, розкріпачення духовності, забезпечення свободи самовияву особистості, реалізації її творчих засад перетворюється в самостійний, незалежний чинник буття, стає його суттю, сенсом. Проблема передусім полягає у тому, що моральні засади як визначальні імперативи життєдіяльності в умовах технічної цивілізації нерідко просто перестають бути такими. Щодо цього В.Князєв справедливо застерігає:» Йдеться про можливість заміщення контактів людини з реальним світом та іншими людьми роботою з інформацією, творчістю інформаційних моделей, буттям лише в світі знань і можливих інформаційно-модельованих світів. Це може призвести до самозамикання людини у створюваному нею світі, до виникнення в суспільній формі руху матерії своєрідних “чорних дірок”, непроникних, замкнутих культурних світів, а, врешті-решт, — до стану масової соціальної шизофренії” [5;5]. У такому випадку чітко “спрацьовує” механізм технокритизму — засіб досягнення мети домінує, набуваючи ознак мети діяльності.

Щоби розкрити не тільки причини, а й шляхи подолання неприйнятних для людини перспектив розвитку техніки, технологічної діяльності загалом, необхідно звернутися до аналізу змісту техніки, виявити її “нетехнічну” сутність. Традиційний аналіз техніки як засобу діяльності з позицій “субстратного” чи “функціонально-структурного” підходів до дослідження технічних об’єктів при всіх позитивних моментах, плідних розробках водночас менш продуктивний у з’ясуванні її (техніки) справжнього глибинного змісту. У 70-80-х роках сформувалася принципово нова парадигма дослідження техніки, технічного загалом. Йдеться про

традицію розглядати техніку як таку, джерела і зміст якої містяться у сфері людської сутності, суб'єктивності. Очевидно, лише на шляху “розкриття інтерсуб'єктивного змісту технології, яка предметно моделює і здійснює суспільний характер людської праці і суб'єкт-суб'єктивних відносин” [8;3] , можлива продуктивна розробка проблеми сутності техніки.

Передусім варто відмовитися від однобічності в оцінках техніки — абсолютного несприйняття техніки (що характерне для позиції так званих алярмістів, які єдину перспективу вбачають у поверненні до природи, а технічний розвиток, на їхню думку, веде до загибелі цивілізації) чи беззастережної абсолютизації, прославляння техніки, ототожнення технічного прогресу з культурним поступом загалом.

Продуктивним видається підхід М.Гайдеггера, який вбачає у техніці засіб не лише розв'язання утилітарних проблем, а й становлення вищих можливостей буття засобами людини. Такого висновку він доходить через етимологічний аналіз грецького терміна “технічне”, який означає не тільки вміння, майстерність ремісника, а й вияв, знаходження, тобто спосіб досягнення істини. Техніка, на думку філософа, - це пошук істини засобами штучного, позалюдського. Завдяки техніці істина досягається не просто як дублювання, своєрідне “повторення” буття у пізнанні. Істина є осмислення і вивільнення буття. Іншими словами, в техніці поєднується і пізнавальний, і перетворювальний моменти.

Сучасна техніка, як, до речі, і техніка античного світу, за природою генетично метафізична, має однопорядкову з людиною вимірність. Людина продукує світ техніки, що, по-перше, є відображенням царини людського духу, по-друге, “відторгаючись” від людини, самозамикаючись у своєму розвитку тільки на “техноцілях”, здійснює зворотний, нерідко негативний вплив на смисложиттєві визначеності людського буття.

У зв'язку з цим для М.Гайдеггера майбутнє технічної цивілізації уявляється неминучою всезагальною кризою, якої можна уникнути за умови зміни, трансформації самих основ сучасного мислення через побудову принципово нових зв'язків людини зі світом, пізнанням справжнього значення і смислу техніки та людини у світі технічного. Суть не в тому — славити чи ганити техніку: слід дійти до її сутності, яка жодною мірою не є нейтральною, тобто індиферентною до людини, її мети та моральних цінностей. Інакше “ми будемо по-рабськи прикуті до техніки, позбавлені свободи, незалежно від того, утверджуємо її з ентузіазмом чи заперечуємо... Саме тоді, коли її уявляємо, як дещо нейтральне, ми віддані їй для гіршого” [3;148]. Техніка як засіб діяльності виявляється і як предметно-матеріалізований спосіб буття сутнісних сил людини. Її суть — у сфері суб'єктивного, у внутрішньому світі людини.

Отже, сутність техніки (за виникненням, метою, природою) варто віднести до сфери суб'єктивного. Продовжуючи думку М.Гайдеггера про те, що мова — це мова буття, як хмари — хмари небес, зазначимо: техніка - це техніка людства, власне суто людської діяльності, внутрішній вимір і водночас вияв людськості, людина і людства.

Зазначаючи людиновимірність технічного та одночасно його атрибутивність цивілізаційному розвитку, наростаючу технізацію, що охопила практично всі сфери людської життєдіяльності, наголосимо, що особливої уваги заслуговує з'ясування самої природи технократизму як своєрідного ціннісного сприйняття світу.

Важливо підкреслити наступне: Технократизм абсолютно неминучий, атрибутивний етап розвитку людської цивілізації; Його зумовленість формами власності на засоби виробництва не безпосередня. Будь-яке волонтаристське впровадження технократичних схем в економіку, їх абсолютизація у розв'язанні соціально-економічних, політичних та інших завдань, призводить до ще більшого відчуження людини від засобів виробництва, гальмування науково-технічного прогресу; Технократизм як форма співвідношення людського фактора виробництва з власне технічним як своєрідний принцип практики характеризується врешті-решт підпорядкуванням людини технічному, яке підноситься до рангу абсолюту.

Такі ознаки технократизму як форми буття не вичерпують його глибинного змісту, не відповідають на питання про його джерела. Справа в тому, що нині внаслідок технізації світу змінилася сама парадигма осмислення суті експансії техніки, технократичного буття. Передусім йдеться про зумовленість власне людського технічною складовою суспільного буття, про трансформацію смисложиттєвих проблем людини під тиском техніки. Іншими словами, в умовах тотальної та всеохоплюючої технізації світу зміщуються акценти в дослідженні проблеми технократизму. "Якщо раніше це питання сприймалося як проблема людського існування, в тому числі й як загроза самознищення людського існування, то тепер — як загроза самій сутності людини, втручання в смислові виміри її буття. Захоплюючи сфери духовності, свободи, творчості, мотивації діяльності, життєвих цілей і цінностей, підміняючи духовні потреби суто технічними, влада техніки набуває дійсно універсального характеру, ставить під сумнів традиційні гуманістичні цінності" [5; 4].

Науково-технічні фактори нині домінують у структурі людської діяльності. Однак є чимало фактів, які засвідчують, що досягнення науково-технічного прогресу не завжди відповідають гуманістичним цінностям. Особливо яскраво це виявляється в екологічній проблематиці сучасності, загрозливих симптомах "розмивання" моральних цінностей, поступової

втрати національних традицій — внутрішніх механізмах національного самозбереження і саморозвитку. Тому видається, що часто вживане словосполучення “гуманізація науково-технічного прогресу” - некоректний термін. Чого вартий прогрес, якщо його ще треба гуманізувати?

Очевидно, критерії, що визначають науково-технічний прогрес, мають співвимірюватися із загальнолюдськими цінностями, а не виводитися лише зі сфери науково-технічної реальності.

У пошуках шляхів і засобів гуманізації науково-технічного розвитку важливе місце посідають не тільки проблеми оптимізації предметно-перетворювальної діяльності. Особливої ваги набуває діяльність, яка вимагає зміни світоглядних орієнтирів, розвитку і збереження так званих універсально-життєвих цінностей. І з цього погляду заслуговує на увагу проблема споглядання як своєрідної діяльності, орієнтованої на гармонізацію душі й світу. Переконаливо звучить вислів С.Кримського про те, що споглядання як чинник людського буття — “різновид неспоживчої діяльності, завдяки якій змінюється не об’єкт, а суб’єкт дії. Це особливе ставлення до навколишнього середовища, метою якого є збереження зовнішнього світу, а ціною та платою — перетворення внутрішнього світу людини. Споглядання потребує поєднання питання “що я повинен робити?” з питанням “яким я повинен бути?”. Воно веде до стану внутрішньої свободи, коли природа та людина виражають єдність процесів самоорганізації в Універсумі” [6;16].

Який же стратегічний шлях гуманізації технологічного процесу, набуття ним традиційно-культурної суті? Знайти такі механізми в самих структурах предметно-практичної діяльності, очевидно, неможливо, оскільки технологічний процес передбачає використання людини як засобу, а не мети. Перший і абсолютно необхідний крок гуманізації техніки, технологічної діяльності — фундаменталізація цієї проблеми. Тобто гуманізація науково-технічного розвитку ґрунтується, міститься, лежить на шляху фундаментального, теоретико-концептуального підходу до аналізу не просто техніки і технічного як такого, а всебічного системного дослідження техносфери — нової, багатокомпонентної реальності (людина - природа - технологія), що розвивається за внутрішньо властивими їй закономірностями. Вони формуються як синтетичні, інтегральні щодо законів складових елементів техносфери, але не зводяться до них. Іншими словами, проблему гуманізації технології та науково-технічної діяльності слід розглядати у двох площинах: по-перше, як необхідність об’єктивного пізнання природного явища й технології його використання (власне технологічне використання науки); по-друге, дослідження на рівні фундаментального пошуку закономірностей розвитку нової реальності — техносфери як комплексного

соціоприродно-технічного утворення. І, нарешті, надзвичайно важливо змінити вихідні ціннісні установки вченого й інженера. Нині, коли технічне знання посідає важливе місце в системі культури, проблема двох культур стає реальною, аналізові особливостей розвитку технікознавства небезпідставно приділяється дедалі більша увага.

Технікознавство, технічне загалом, як атрибутивно властиве людині, має стати не антиподом людському, а засобом розвитку природного середовища для людини і способом реалізації її творчих можливостей.

Таке розуміння і така оптимізація технічної діяльності, техносфери, коли самоціллю, метою і вищою вартістю визнається людина, а технологічна діяльність стає формою вияву її сутнісних, творчих сил, з одного боку, відкриває перспективи, духовного наповнення технізації, технології, з іншого — суспільно-практична природа людини знаходить у технології своє адекватне відображення, стає джерелом її розвитку.

-
1. Бердяєв Н.А. Человек и машина // Вопр. философии. — 1982. — №2. — 36-47с.
 2. Гайдеггер М. Слова Ницше “Бог умер” // Вопр. философии. — 1990. — №7. — 143-176с.
 3. Гайдеггер М. Разговор на проселочной дороге. — М., 1991. — 134с.
 4. Князев В.Н. Человек и технология. — К., 1991. — 175с.
 5. Князев В.М. Технократизм як суспільне явище // Проблеми філософії. — К., 1992. — С.91.
 6. Кримський С.Б. Світоглядний зміст проблеми лімітів людської діяльності // Екологія і культура. — К., 1991. — С.5-15.
 7. Тарасенко Н.Ф. Природа. Технология. Культура. — К., 1985. — 254с.
 8. Тарасенко Н.Ф. Диалектика культуры и технологии в освоении природы. Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. — К., 1989. — 36с.

V. Mel'nyk

PHILOSOPHY OF THE TECHNIQUES IN THE STRUCTURE OF PHILOSOPHICAL KNOWLEDGE

The subject of the techniques of philosophy is analysed. Technology, techniques are considered as the attributes of human activity, the essence of which is in the individual sphere. The ways of humanisation of technological development of the today's civilisation are substantiated.